

Роман Шай

кандидат юридичних наук, доцент
доцент кафедри теорії, історії та філософії права
Навчально-наукового інституту права,
психології та інноваційної освіти
Національного університету “Львівська політехніка”
roman.y.shai@lpnu.ua

ПРАВО ТА МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛІЗМ: АСПЕКТИ ВІДМІННОСТЕЙ ТА ВЗАЄМОВПЛИВУ

<http://doi.org/10.23939/law2020.26.135>

© Шай Р., 2020

Розглянуто проблеми, які спричинені певними аспектами відмінностей та взаємовпливу права та мультикультуралізму, оскільки законодавство держави має враховувати тенденції, що відбуваються зокрема в культурній автономізації і глобалізації сучасного суспільства. Головною ідеєю правового мультикультуралізму є твердження про те, що якщо не існує цілісної, єдиної у своєму роді для всіх суспільств культури, яку можна виявити через визначену, неподільну, ідеальну ціннісну систему з деякою ієрархічною будовою, будь-яке із культурних суспільств повинно володіти власною системою норм права і керуватися виключно нею.

З'ясовано, що яку б модель мультикультуралізму не взяла країна за основу, базовим принципом її на практиці, у державній політиці є принцип культурної свободи, тобто надання індивідам права жити згідно з власним вибором, маючи реальну можливість оцінити й інші варіанти. Тому зміни в “політичному полі” неминуче приводять до зміни не лише законодавства, але й уявлень про право широких мас населення і правові практики.

Ключові слова: мультикультуралізм; право; адаптація; глобалізація; імміграція; культурне та правове середовище.

Постановка проблеми. Головною ідеєю правового мультикультуралізму є твердження про те, що якщо не існує цілісної, єдиної у своєму роді для всіх суспільств культури, яку можна визначити через визначену, неподільну, ідеальну ціннісну систему з деякою ієрархічною будовою, будь-яке із культурних суспільств повинно володіти власною системою норм права і керуватися виключно нею.

Зазначена проблема безпосередньо стосується права, яке є формою фактично існуючих суспільних відносин. Одночасно під час реформування законодавства необхідно враховувати тенденції, що відбуваються зокрема в культурній автономізації і сегментаризації сучасного суспільства.

Аналіз дослідження проблеми. Важливість проблеми культурної багатоманітності, яка часто породжує непрості виклики для будь-якого суспільства, засвідчує звіт Програми розвитку ООН (PNUD), у якому зазначено, що близько мільярда осіб належать до групи, яка в тій чи іншій формі стає жертвою за етнічною, расовою, правовою, релігійною чи, ширше, за “культурною” ознакою.

Чимало філософів, політологів, правознавців вважають, що мультикультуралізм сьогодні є одним із шляхів подолання напруги в полікультурних країнах та варіантів активізації процесу демократизації, який “розуміється не тільки як терпимість стосовно культурного розмаїття, але і як вимога законодавчого визнання прав расових, релігійних і культурних груп”.

Проблема правового мультикультуралізму є настільки актуальною, що досліджується вченими, мабуть, всіх країн. Різним аспектам мультикультуралізму, зокрема позитивним і негативним проявам у сучасних полікультурних суспільствах присвячена значна кількість наукових праць як вітчизняних, так і зарубіжних вчених, зокрема Н. Глейзера, С. Дрожжиної, Н. Кирабасва, А. Колодій, В. Котельникова, Ч. Кукатас, О. Куропятника, В. Тішкова, О. Павлової, С. Гантінгтона, Е. Шилз та ін. Особливої уваги приділяють цій проблемі сьогодні О. Антонюк, О. Биков, В. Вардеккер, Е. Бомешко, С. Бондарук, І. Воронов, В. Котигоренко, В. Малахов, А. Перотті, М. Рагозін, С. Саржан та ін.

Метою даної статті є виявлення проблемних аспектів взаємодії та відмінностей права та мультикультуралізму.

Виклад основного матеріалу. Мультикультуралізм означає співіснування в єдиному політичному суспільстві кількох помітних культурних груп, які бажають і здатні відтворювати свою специфічну ідентичність. Таке визначення є дескриптивним. У дескриптивному розумінні більшість сучасних країн мультикультурні. Але мовна і етнокультурна розмаїтість ще не є підставою для визнання всього суспільства мультикультурним. Для цього необхідно, щоби поряд з дескриптивними ознаками мультикультуралізму були ще й нормативні. Нормативний аспект полягає у піклуванні держави про права, гідність і добробут усіх її громадян незалежно від їх етнічного, расового походження, віросповідання, мови тощо.

Отже, мультикультуралізм – це стан, процеси, погляди, політика культурно неоднорідного суспільства, орієнтовані на свободу вираження культурного досвіду, визнання культурного розмаїття; культурний, політичний, ідеологічний, релігійний плюралізм, визнання прав меншин як на суспільному, так і на державному рівні [3, с. 94].

Ситуація мультикультуралізму, з одного боку, ставить питання про пошук громадського порядку, який був би співвимірний культурному плюралізму і з необхідністю санкціонував би вироблення засобів, що забезпечують такий порядок. Оскільки діапазон цих засобів обмежений, рано чи пізно в поле зору потрапляє право. З іншого боку, аналіз існуючих правових форм і принципів, з'ясування причин їх кризового стану призводить до розуміння того, що причини цієї кризи – в зміні онтології епохи, в кардинальній трансформації соціальної матерії. Отже, право та мультикультуралізм виявляються пов'язаними цілком реальними, а не надуманими відносинами.

Мультикультуралізм в області права стверджує, що оскільки відсутня єдина для всіх часів і народів культура, що виражається як закінчена система цінностей, а також раціонально обґрунтована ієрархія цінностей, кожна культурна група має (повинна мати) свою систему правових норм і керуватися тільки нею. При цьому культурні відмінності оголошуються основними, фундаментальними (оскільки саме вони забезпечують ідентичність людей), будь-який зовнішній вплив на ці відмінності має оцінюватися як найбільша несправедливість [10].

Культурний плюралізм впливає на право, бо правові норми і принципи завантажені певним ціннісним змістом, залучені в історію і необхідні для повного самоосмислення культури. Культури, які протистоять одна одній, мають свої політичні, економічні, соціальні та інші інтереси. Ці інтереси втілені в нормативній системі, що забезпечує їх групову солідарність. Не завжди цією нормативною системою є право. Невеликі за розмірами локальні спільноти людей живуть, керуючись нормами моралі, традицій, звичаєвого права, але в умовах мультикультуралізму неможливо запропонувати мораль, дієвість якої поширювалася б за межі конкретної соціальної спільноти. Це пояснюється тим, що соціальні норми не є результатом випадкового збігу обставин, а

впливають з історії конкретного співтовариства, його мови, території, практики. У ситуації, коли солідарність у межах великого суспільства є проблематичною, тільки відносно невеликі спільноти людей в змозі забезпечити культурну і моральну ідентифікацію. Теоретик сучасного комунітаризму А. Макінтайр так пояснює мотиви своїх симпатій: “Моє дитинство пройшло серед землевласників і рибалок, що належать до культури, яка вже частково втрачена. Найважливішим у цій культурі була особлива прихильність і зв’язок з рідними і землею. Бути справедливим означало виконувати певну роль в житті місцевої громади людей. Особистість кожного визначалася його місцем в цьому співтоваристві і в тих конфліктах і суперечках, які складали історію цієї спільноти. Їх поняття передавалися через розказані історії” [6, с.169].

Відомо, що у сучасному світі кожна держава має своє право, а буває і так, що в одній державі діє кілька конкуруючих правових систем. Своє право мають і позадержавні спільноти, прикладів достатньо: канонічне право, мусульманське право, іудейське право і т. д. Юрист – практик, відповідаючи на питання, від чого залежать і в чому полягають відмінності правових систем, обов’язково скаже, що в різних країнах застосовують різні норми. Але відмінності залежать не тільки від норм, які входять до складу права. Бачити в праві тільки сукупність норм було б поверховим і неправильним.

Сучасне суспільство являє собою сукупність різних культур. В одному життєвому просторі існують різноманітні ціннісні системи, кожна з яких претендує на статус самодостатнього світу, зі своїми уявленнями про свободу, рівність і справедливість. Навіть у сучасних суспільствах Європи має місце культурна полеміка. Не менш гостро, ніж для “чужих” одна одній культур, проблема співіснування стоїть і для різних культурних установок всередині одного і того самого суспільства. Центральну ж проблему становлять відносини між індивідуальністю і соціальністю, між порядком і свободою [2, с. 54–58].

На кожне істотне питання є кілька взаємовиключних відповідей. Конфлікт світоінтерпретацій не може бути згладжений – він зумовлений відмінностями в способі існування тих, хто існує в цьому світі. Глобалізація як соціально-економічне явище супроводжується політичним універсалізмом, але самосвідомість культур вступає в конфлікт з ним.

Довгий час найпоширенішою реакцією на різноманітність інтересів і цінностей вважали політику максимальної нейтралізації відмінностей і зведення їх до якоїсь узагальнюючої формули. Для епохи модерну характерна ситуація, коли право виконувало завдання забезпечення громадської солідарності через гарантування рівних свобод. Відповідно сутність права бачили в тому, що воно виконує це завдання за допомогою легального примусу та обмеження свобод [5, с. 30].

Багато дослідників вказували на необхідність подібного обмеження. Наприклад, відомий філософ Е. Н. Трубецкой у “Працях по філософії права” пише, що “де свобода окремої особи не обмежена жодними правилами, ніякими приписами, там немає взагалі ніякого права: “Суттєвою ознакою права є правило, або норма, що обмежує свободу” [8].

Не можна сказати, що цей погляд має залишатися в минулому. Наприклад, у Франції багато дослідників виступають на захист закону 2004 року, яким заборонено носіння явних символів релігійної приналежності в школах. Так, політолог Ален Турен, виступаючи на захист Закону, вважає, що найважливіша ознака демократичного суспільства – не етнічна толерантність, а світська держава, яка відокремлена від церкви, але не передбачає етнічної дискримінації. Демократія характеризується насамперед громадянськими правами і свободами, а приналежність до тієї чи іншої культури – справа настільки індивідуальна, що цілком може підпорядковуватися загальним світським інтересам [7, с. 82].

Сьогодні найголовнішим є питання про те, чи змінюється в сучасних умовах сутність права. Для епохи модерну, коли право виконувало завдання забезпечення громадської солідарності через гарантію рівних індивідуальних і групових прав і свобод, його сутність бачили в тому, що це завдання воно виконує за допомогою легального застосування примусу. Сутність права зводили до сили. Оскільки головна проблема мультикультурного суспільства полягає в пошуку підстав для

соціальної злагоди, і праву в цій справі відводиться головна роль, то необхідно змістити акценти при розгляді сутності права і шукати останню не в формі права, а в його функціях.

Щоб бути адекватною до мультикультуралізму системою громадського порядку, право повинно, з одного боку, враховувати інтереси локальних культурних груп, а з іншого боку, гарантувати суспільне благо. Найбільш перспективним для вирішення колізії універсального і локального, цілого і частини ми вважаємо шлях відмови від змістовно навантажених приватних правових норм на користь гранично формальних норм і принципів, які не були б пов'язані з певними приватними інтересами. Для цього необхідно провести “інвентаризацію” норм і принципів права і встановити, які з них у сучасних умовах втрачають універсальну впорядковувальну силу і набувають локального, приватного значення.

Плюралізм передбачає нейтральні відносно інтерпретацій світу формальні принципи справедливості, рівності і права. Ці формальні принципи володіють значимістю позитивного права. Тому формальні вчення про право більш відповідають радикальному плюралізму, ніж матеріальні ціннісні етики, містять концепції справедливості, рівності, благого життя. “Єдиним кандидатом на роль основної норми, що відповідає факту плюралізму, а також принципам справедливості і необхідності моральних засад порядку, є позитивні права людини” [4, с. 49].

На користь того, що сучасне право повинно бути формальним, свідчить і такий фактор сучасного життя, як надзвичайна динамічність політичної та економічної сфер. Щоб встигати за цією динамікою, тобто бути варіативним, право повинно містити елементи, доступні маніпулювання з боку людей. Зростання варіативності права супроводжується, таким чином, не підвищенням довільності змісту правових приписів, а зростанням їх формальності [9, с. 113].

Філософія права в неоднорідному суспільстві виходить з визнання того, що кордони права стають дуже рухливими і розпливчастими, зміщуються в бік центру і охоплюють значно менше коло проблем, що потрапляють в сферу правового регулювання. Протестанти, мусульмани, цигани, інваліди, пенсіонери живуть відповідно до своїх уявлень про життя згідно з власними ідеалами і цінностями. У цих умовах законодавча і правозастосовна діяльність повинна ґрунтуватися на двох основних принципах:

- за локальними спільнотами визнається право регулювати більшість внутрішніх питань, зокрема визначати контури прав і свобод членів спільноти, за умови, що знаходження в цій спільноті є добровільним з боку індивіда. Ця вимога добровільності вступу та виходу із товариства є принциповою;
- держава розробляє мінімум законів, що володіють безумовною обов'язковістю на всіх рівнях. Вона законодавчо закріплює право локальних спільнот на самотність за умови, що ця самотність не порушує прав інших спільнот і не загрожує цілісності держави.

Для мультикультурного суспільства найбільш підходить розуміння права як “... живого організму, що передбачає і забезпечує співіснування всіх громадян суспільства, якими б вони не були, і прийнятого всіма членами суспільства не в силу абстрактного принципу легітимності, але в силу його відповідності, в кожному конкретному випадку, ідеї справедливості” [1, с. 282]. Право, таким чином, перестає бути жорсткою системою, що забезпечує “середню норму” добра і справедливості, і перетворюється на процес безперервної творчості, в якому органічно поєднуються загальне і особливе, а результатом стає компромісна формула справедливості.

Події, що відбуваються в світі в останнє десятиліття, підтверджують той факт, що час простих і однозначних рішень внутрішніх і міжнародних проблем безповоротно минув.

Висновки. У сучасному світі співіснують різноманітні культури і перетинаються різні історії. Тут багате минуле з його безліччю переплетень, і конфлікти між традицією і ліберальною сучасністю неминучі. Тому проблеми філософії моралі й права мають найважливіше значення в процесі формування нового світогляду з орієнтиром на вирішення “вічної” проблеми – формування людського суспільства і виховання суспільної людини.

Яку б модель мультикультуралізму не брала країна за основу, базовим принципом її на практиці, у державній політиці є принцип культурної свободи, тобто надання індивідам права жити згідно з власним вибором, маючи реальну можливість оцінити й інші варіанти. Тому зміни в “політичному полі” неминуче призводять до зміни не тільки законодавства, але й уявлень про право широких мас населення і правових практиках. Тому політика правового мультикультуралізму постійно змінюється і буде змінюватися.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Галиндо Ф. Культурная среда и понятие права / Александров А. И., Кузнецов Э. В. Вызов закону XXI века. Сборник научных статей. Москва: Границы, 1998. 360 с. 2. Гранат Н. Л., Попов В. И. Различные подходы к пониманию права и их практическое значение. *Следователь*. 2011. № 4. С. 54–58. 3. Дрожжина С. В. Культурна політика сучасної полікультурної України: соціально-філософський та правовий аспекти. Донецьк: ДонДУЕТ, 2005. 196 с. 4. Зандкюлер Х. Й. Демократия, всеобщность права и реальный плюрализм. *Вопросы философии*. 1992. № 2. С. 35–50. 5. Кондратьев В. П. Метафизический подход в праве (опыт обоснования). *Человек в социальном мире. Научно-практический вестник*. 2010. Вып. 3–4. С. 2–30. 6. Боррадори Д. Американский философ: Беседы с Куайном, Дэвидсоном, Патнэмом, Нозиком, Данто, Рорти, Кейвллом, Макинтайром, Куном. Пер. с англ. Москва: Дом интеллектуальной книги, Гнозис, 1999. 200 с. 7. Турен А. Возвращение человека действующего. Очерк социологии. Москва: Научный мир, 1998. 204 с. 8. Трубецкой Е. Н. Труды по философии права. СПб.: Издательство РХГИ, 2001. 543 с. 9. Хеффе О. Политика, право, справедливость. Основоположения критической философии права и государства. Перевод В. С. Малахова при участии Е. В. Малаховой. Москва: Гнозис, 1994. 319 с. 10. Чукин С. Г. Плюрализм, солидарность, справедливость. К проблеме идентичности философско-правового дискурса в ситуации постмодерна. СПб., 2000. 323 с.

REFERENCES

1. Halyndo F. *Kulturnaia sreda y poniatye prava* [Cultural environment and the concept of law] / Aleksandrov A. Y., Kuznetsov E. V. *Vyzov zakonu XXI veka. Sbornyk nauchnykh statei*. Moskva: Hranitysy, 1998. 360 p. 2. Hranat N. L., Popov V. Y. *Razlychnye podkhody k ponymaniui prava y ykh prakticheskoe znachenye* [Different approaches to understanding the law and their practical significance]. *Sledovatel*. 2011. № 4. P. 54–58. 3. Drozhzhyna S. V. *Kulturna polityka suchasnoi polikulturnoi Ukrainy: sotsialno-filosofskiy ta pravovyi aspekty* [Cultural policy of modern multicultural Ukraine: socio-philosophical and legal aspects]. Donetsk: DonDUET, 2005. 196 p. 4. Zandkiuler Kh. Y. *Demokratyia, vseobshchnost prava y realnyi pliuralyzm* [Democracy, universality of law and real pluralism]. *Voprosy fylosofyy*. 1992. № 2. P. 35–50. 5. Kondratev V. P. *Metafyzycheskiy podkhod v prave (opyt obosnovaniya). Chelovek v sotsyalnom myre* [Metaphysical approach in law (experience of substantiation). Man in the social world]. *Nauchno-praktycheskiy vestnyk*. 2010. Вып. 3–4. P. 2–30. 6. Borradory D. *Amerykanskiy fylosyf: Besedy s Kuainom, Deyvidsonom, Patnэmon, Nozykom, Danto, Rorty, Keivllo, Makyntairom, Kunom* [American philosopher: Conversations with Quine, Davidson, Putnamon, Nozick, Danto, Rorty, Cave, McIntyre, Kuhn]. Per. s anhl. Moskva: Dom yntellektualnoi knyhy, Hnozys, 1999. 200 p. 7. Turen A. *Vozvrashchenye cheloveka deistviushcheho. Ocherk sotsyolohyy* [The return of the actor. Essay on sociology]. Moskva: Nauchnyi myr, 1998. 204 p. 8. Trubetskoi E. N. *Trudy po fylosofyy prava* [Works on the philosophy of law]. SPb.: Yzdatelstvo RKhHY, 2001. 543 p. 9. Kheffe O. *Polytyka, pravo, spravedlyvost. Osnovopolozheniya krytycheskoi fylosofyy prava y hosudarstva* [Politics, law, justice. Fundamentals of the critical philosophy of law and the state]. Perevod V. S. Malakhova pry uchasty E. V. Malakhovoi. Moskva: Hnozys, 1994. 319 p. 10. Chukyn S. H. *Pliuralyzm, solydarnost, spravedlyvost. K probleme ydentychnosti fylosofsko-pravovoho dyskursu v sytuatsyy postmoderna* [Pluralism, solidarity, justice. On the problem of the identity of philosophical and legal discourse in the postmodern situation.]. SPb., 2000. 323 p.

Дата надходження: 28.02.2020 р.

LAW AND MULTICULTURALISM: ASPECTS OF DIFFERENCES AND MUTUAL IMPACT

The article deals with the problems caused by certain aspects of differences and the mutual influence of law and multiculturalism, since the law of the state has to take into account the tendencies, including in the cultural autonomy and globalization of modern society. The main idea of legal multiculturalism is the assertion that if there is no holistic, one-of-a-kind culture for all societies, which can be defined by a definite, indivisible, ideal value system with some hierarchical structure, any cultural society must own its own rule of law and be guided solely by it.

It has been found that whichever model of multiculturalism the country does not take as a basis, its basic principle in practice, in the state policy is the principle of cultural freedom, that is, giving individuals the right to live according to their choice, with a real opportunity to evaluate other options. Therefore, changes in the “political field” inevitably lead not only to changes in legislation, but also to ideas about the right of the general mass of the population and legal practices.

Key words: multiculturalism; law; adaptation; globalization; immigration; cultural and legal environment.